

---

saha, altay, tuva, hakas

Sibirya Türkleri Kısa Bir Bakış

Ahmet Taşağıl*

Günümüz Türk Dünyası söz konusu edildiğinde Sibirya'ya sıra geldiğinde çok sayıda küçük Türk kökenli topluluktan bahsedilir ve bunların özerkliklerine değinilerek geçitirilir. Böylece insanların zihninde sadece çeşitli rakamlara bürünmüş, önemsiz Türk toplulukları fikri oluşur. Aslında durum böyle değildir. Daha geniş bir açıdan bakmak gerekir. Novosibirsk'ten başlayarak, Biysk, Gorno Altay, Novokuznetsk, Kemerova, Omsk,

Krasnoyarsk (Kızılyar), Abakan, Minusinsk, Kızıl, Turan gibi önemli Güney Sibirya şehirlerinin etnik ve tarihi müzeleri gezildiğinde, açık alanlarda bulunan Eski Türkler ait binlerce anıt eser görüldüğünde ortaya bambaşka bir tarih algısı çıkmaktadır. Sadece tarihi malzeme değil Türk dili ve kültürü açısından en özgün eserler bu bölgede bulunmaktadır. Mesela Türkçenin en temiz, en az değişikliğe uğramış, Eski Türk dili unsurlarını taşıyan kolları burada yaşamaktadır. Dolayısıyla Türk kültürünün temel taşlarının bulunduğu bir bölgeyi çok farklı açılardan ele almak gerekmektedir. Özellikle bölgede yaşayan Türk halklarının mitolojileri kaybolan kültür değerlerinin temel konuları hakkına bizlere fikir verebilir. Yani Güney Sibirya Türklerinin kültür değerlerini bir ayna gibi tutarak Türk tarihinin ve kültürünün esaslı problemlerini çözebiliriz.

2073

Neden Sibirya Türk Tarihi Açısından Önemlidir?

Bugün eğer bir Türk Dünyası kavramı varsa bunun kökeni Sibirya'nın uçsuz bucaksız derinliklerinde yattığını kabul etmek gerekir. Çünkü Türklerin kökeni buradadır. Tarihin başlangıcına gidildiğinde yazının henüz

(*) Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı.

bulunmadığı zamanlarda Türklerin tarihi bu bölgede başlamaktadır. Nitekim Afanasyevo, Andronovo, Karasuk, Tagar Taştık ve diğer kültür katmanları Güney Sibirya'dan çıkarak, Orta Asya'nın, Batı Türkistan'ın, Rusya düzlüklerinin, Moğolistan'ın, Kuzey Çin'in hatta Hindistan'ın geniş alanlarına yayılmışlardır. Böylece tarihte Türk göçleri başlamış oluyordu. Başka bir ifade ile Türklerle ilgili yazılı kaynak öncesi ana kaynak Güney Sibirya bölgesidir. Türk tarihi burada başlar. Arkeolojik buluntular bize Eski Türk kültürünün yayılma alanları hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.

Ayrıca burada yaşayan Türkler eski çağlarda göçebe bir hayat sürmüyorlar; ağaçtan evler yaparak ikamet ediyorlardı. Göçebelik yani yaylak kışlak hayatı Türkler arasında daha sonra ortaya çıktı.

Yazılı kaynaklar Türklerle ilgili bilgi vermeye başladığında Kuzey Çin, Karadeniz'in kuzeyi, Maverünnehir gibi alanlar ön plana çıksa da Güney Sibirya önemini yitirmez. Büyük Hun İmparatorluğu zamanında bölgeye atfedilen Ting-ling'ler, arkasında Kırgızların ilk ataları Ke-k'un'lar (sonradan Chien-k'un) tarih sahnesinde yer alır. Bu şekilde daha yazılı tarihin başlangıcında Moğolistan merkezli kurulan Türk imparatorluklarıyla doğrudan bağlantı bulunmaktadır.

Aradan asırlar geçtiği zaman Gök-Türk döneminde de Sibirya bölgesinde yaşayan boylar önemli tarihi olaylarda daha canlı görülür. Çok kalabalık olduğu bildirilen Kırgızların Yenisey bölgesinin demirbaşı gibi kaynaklarda zikredildiğine şahit oluyoruz. Ama bunun yanında Tu-po, Po-ma Türkleri (Alaca Atlı Türkler), Çikler ve benzeri boyların yaşadığı çok önemli tarihi olaylara katıldılar.

Bu durum devam ederken başka bir konu daha önemlidir. O da Gök-Türk devletini yani tarihte Türk adıyla kurulan ilk resmi devletin kurucuları Güney Sibirya bölgesinden çıkmışlardır. Kaynaklar açıkça Gök-Türklerin Hunların kuzey boyu olduğunu vurgularken, efsanevi metinlerde de Yenisey

bölgesinin Altay dağlarının adları açıkça geçer. Kısacası Gök-Türklerin kökeni de Güney Sibirya havalisine dayanmaktadır. Altayların kuzeyi açıkça ifade edilir. Ayrıca yazıtlarda Kögmen (Sayan), Tannu-ola dağları, bu dağların arasındaki vadiler, Yenisey ırmağının kaynakları Türk toplulukları için hayat damarı gibidir.

Buna rağmen Gök-Türk devletinin ağırlıklı merkezi Moğolistan coğrafyası oldu. Nitekim Orhun Yazıtlarında Türk devlet yöneticilerinin zaman zaman Yenisey bölgesine seferler düzenlediklerine rastlıyoruz. Bazı Gök-Türk beylerinin kaganlardan istediklerini elde edemediklerinde küserek Güney Sibirya bölgesine çekildiklerini ve buralarda kendi yakınlarıyla yaşayarak hayatlarını devam ettirdiklerini de öğreniyoruz. Bir bakıma Güney Sibirya sürgün bölgesi gibi idiyse de yine gücünü kaybeden siyasi birliklerin kendilerini uçsuz bucaksız derinliklerinde sakladıkları bir yer konumundaydı.

Gök-Türklerden sonra Moğolistan coğrafyasında hakimiyeti alan Uygurlar, git-tikçe güçlenen Kırgız ve Çik gibi Sibirya boy gruplarını idare ettiler. Bu dönemde en kaliteli demirin çıktığı Yenisey bölgesinde Kırgızlar demir ticareti yapıyorlar, böylece İslam ve Çin ülkeleriyle temas kuruyorlardı. İslam kaynaklarına göre Maverünnehir'e Kırgız ülkesinden iki sene de bir ticaret kervanı geliyordu. Uygurlar zayıflayınca 840 yılında ani bir baskınla Kırgızlar, onların devletini yıktılar. 50-60 yıl gibi bir süre Moğolistan'da hakim olduktan sonra geri döndüler.

Bu esnada Türk tarihinin ağırlık merkezi artık Ön Asya'ya kaymıştı. Dolayısıyla Türk toplulukları arasında kopukluklar meydana geldi. Moğol istilası Türk ve dünya tarihini değiştirdiği gibi Güney Sibirya'daki Türk kökenli toplulukları diğer Türklerden uzaklaştırdı. Sadece Kırgızlar aşama aşama önce Cungarya'ya oradan da bugün yaşadıkları Tanrı dağları havalisine göç ettiler. Diğer Türklerin çoğunluğu Müslüman olurken, onlar Eski Türk dinini sürdürmeye çalıştılar. Bu arada Tibet'ten gelen Budizm'in etkisi altın-

da kalarak, Şamanizm'in bir türü olan inanç sistemine girdiler. Tuva'lular koyu Budist olarak yaşamaya devam ettiler.

1600'lü yıllara gelindiğinde Rusların kuvvetlenmesinin zirveye doğru çıkışa geçtiğine şahit oluyoruz. Önce Batı Sibirya'da bulunan Sibir Hanlığı'nı yıktılar. Sonra karşılarında önemli bir direnç gösterecek güç olmadığı için yüz yıl içinde dünyanın en geniş coğrafi bölgesini adım adım işgal ederek, hakimiyetleri altına aldılar. Yerleşmeye uygun alanlarda şehirler kurdukları gibi özellikle kürk ticareti başta olmak üzere bölgenin bütün zenginliklerine el koydular. Türk kökenli toplulukları Hıristiyanlaştırma faaliyetine giriştiler.

Tarihin her döneminde olduğu gibi Moğollarla Türk kökenli halkların mücadelesi yine gün yüzüne çıktı. Burada orman halkı anlamına gelen Oyratlardan bahsetmek gerekir. Yaklaşık 200 yıl doğudan batıya bütün Orta Asya'yı istila ettiler. Çeşitli kaynaklarda Kalmuk, Cungar gibi adlarla anılan bu halk Sibirya'dan Altayları aşarak geniş Kazakistan bozkırlarına geliyordu. Bu arada Çin'de Mançu asıllı Ch'ing hanedanı çok güçlenmişti. Onların imparatorluğu yani Mançu imparatorluğu tarafından yok edildiler (1756 civarı). Böylece Sibirya ve Orta Asya rahat nefes alabildi.

Rus işgali bölgede sağlamlaştıktan sonra Sibirya baştanbaşa yağmalandı. Kaynakları sömürüldü. Özellikle madenleri, daha sonraki dönemlerde atom denemeleri, değişik çevre felaketleri bölgedeki Türk halklarına çok zarar verdi.

Sibirya Bölgesinde Yaşayan Türk Boyları

Hakasya, Tuva ve Dağlık (Gorno) Altay, belli başlı üç özerk Güney Sibirya cumhuriyetidir. Kuzey Doğu Sibirya'da bulunan Saha (Yakut) özerk cumhuriyeti de meşhur ve ön planda bir cumhuriyettir. Bunların nüfusları diğerlerine göre daha fazladır. Aşağıda adları verilen Türk kökenli toplulukların her

birinin tarihin süzgecinden geçerek günümüze ulaştıklarını söyleyebiliriz. Uçsuz bucaksız Sibirya coğrafyasının derinliklerinde nüfusça az başka Türk boylarının olması da muhtemeldir.

Kumandiler: Tomsk vilayetinin Bey ırmağı havzasında yaşarlar. Çiftçilik ve hayvancılıkla geçinmektedir. Şaman dininden olup, nüfusları 100.000 civarındadır.

Tobollar: Güney Sibirya'da İrtiş ve Tobol havzalarında yaşamaktadırlar. Nüfusları bilinmemektedir. Haklarında bilgi çok azdır.

Batı Sibirya Tatarları: Obi nehrinin kolu olan Tobol nehri ile Altay ve Hakas Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgeye kadar olan Güneybatı Sibirya'da yaşamaktadırlar. Özellikle Obi, İrtiş ve Tobol nehri vadilerinde ve bu vadilerde bulunan Tobol, Tümen, Omsk, Tomsk, Novosibirsk, İrkutsk, Arhangelsk, Çikitinks, Kemerova ve Barabba şehirlerine yerleşmişlerdir. Kazan Tatarları ile yakın akrabadırlar. Nüfusları 350.000 civarındadır.

Telengitler: Altay Türklerinin bir kabilesidir. Altay dağlarının güney yamaçlarında Teleski gölü civarında yaşamaktadırlar. Şaman dinine bağlı olup nüfusları 5 bin civarındadır.

Şorlar: Güney Sibirya'da Hakas Türk Cumhuriyeti'nin batısında Kemerova vilâyetinde yaşamaktadırlar. Aynı bölgede yaşayan Televüt Türkleri ile iç içedirler. Nüfusları 16.800 civarındadır. Bunların 12 bini Kemerova şehrinde diğerleri Kemerova'nın kaza ve köylerinde yaşamaktadırlar. Nüfusları gittikçe azalmaktadır.

Teleütler: Telengitlerin bir kabilesidir. Güney Sibirya'da Kemerova vilâyetinde yaşamaktadırlar. Bir zamanlar on binlerle ifade edilen sayıları bugün 2.800 kişiye düşmüştür. Bunun 2500'ü Kemerova'da diğerleri ise Kemerova'nın köylerinde ikamet etmektedir.

Dolganlar: Güney Sibirya'da Şor Türkleri ile komşudurlar. Özellikle Krasnoyask

vilâyetine bağlı Dolgan-Nenets muhtar bölgesinde yaşamaktadırlar. Saha Federe Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan birçok Dolgan (Sahalaşmış-Tunguz) Türk'ü bulunmaktadır. Nüfusları tahminen 5 binin üzerindedir.

Dil	Konuşan sayısı	Konuşan ülkeler (ve konuşulma sayıları)
Yakutça	360.000	Rusya (Yakutistan Özerk Bölgesi)
Dolganca	5.000	Rusya (Taymir Özerk Bölgesi)
Tuvaca	350.000	Rusya (Tuva Özerk Bölgesi) 300.000, Moğolistan 30.000
Tofaca	ölmek üzere †	Rusya (İrkutsk Oblastı)
Soyotça	ölmek üzere †	Rusya (Buryat Cumhuriyeti Oka bölgesi)
Hakasça	65.000	Rusya (Hakşya Özerk Bölgesi)
Altayca	50.000	Rusya, Altay Özerk Bölgesi
Şorca	10.000	Rusya, Kemerova Oblastı
Çulımca	2.500	Rusya, Kuzey Altay Özerk Bölgesi

Tofalar: Moğolistan Cumhuriyeti kuzeyinde, Baykal gölünün doğusunda bulunan İrkuts vilâyetinde yaşamaktadırlar. Nüfusları kesin olarak bilinmemekle birlikte 2.000 kişilik bir kabile oldukları tahmin edilmektedir. Türkçe konuşmaktadırlar.

Kumarılar: Şor'da yaşamaktadırlar, nüfusları 6 bin kişi civarındadır

Yukarıda kısaca isimlerini verdiğimiz ve haklarında değişik rakamlar bildirilen Türk kökenli topluluklar, yaklaşık 300 yıldan beri asimilasyona ve zorla din değiştirmeye tabi tutulmaktadır. Ancak, bu kadar uzun süre diğer Türk topluluklarından soyutlanmış halde yaşamalarına rağmen milli benliklerini koruduklarını açıkça görüyoruz. Bu kültürlerinin tarihi anlamda dayandığı sağlam temelleri göstermektedir. Daha önemlisi mesela Teleüt, Telengit, Tuva, Hakas gibi boyların Gök-Türkler zamanının da mevcut olmaları günümüze kadar varlıklarını korumalarıdır.

Neticede Sibirya bölgesinde yaşayan Türk kökenli halklar değerlendirilirken, sadece onların bugünkü istatistiki durumlarına bakılmamalı, genel Türk Dünyası tarihi içinde özellikle kültürel değerlerine ve derinliklerine bakılmalıdır.